

Likovno izražavanje djece s teškoćama u razvoju

Krunić, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:917481>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-07**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

LUCIJA KRUNIĆ
LIKOVNO IZRAŽAVANJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU
Završni rad

Pula, 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

LUCIJA KRUNIĆ

LIKOVNO IZRAŽAVANJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Završni rad

JMBAG:0303083833 redoviti student

Studijski smjer: Preddiplomski sveučilišni studij rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Predmet: Metodika likovne kulture u integriranom kurikulumu 2

Znanstveno područje: Umjetničko područje

Znanstveno polje: Likovna umjetnost

Znanstvena grana: Likovna pedagogija

Mentor: doc. art. Breza Žižović

Pula, ožujak 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Lucija Krunić, kandidatkinja za prvostupnicu predškolskog odgoja ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Lucija Krunić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Likovno izražavanje djece s teškoćama u razvoju“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	7
1. LIKOVNI JEZIK.....	8
1.1. CRTEŽ KAO NAČIN IZRAŽAVANJA U LIKOVNOJ UMJETNOSTI.....	8
1.1.1. ELEMENTI LIKOVNOG IZRAŽAVANJA U CRTEŽU.....	9
1.2. BOJA.....	10
1.2.1. KROMATSKA SVOJSTVA BOJE.....	10
1.2.2. TONSKA SVOJSTVA BOJE.....	12
1.2.3. KONTRASTNA SVOJSTVA BOJA.....	12
1.3. IZRAŽAVANJE BOJOM.....	13
1.3.1. BOJA U FAZI PRIMARNIH SIMBOLA (2.-4. godine).....	13
1.3.2. BOJA U FAZI IZRAŽAVANJA SLOŽENIM SIMBOLIMA (4.-5. godine).....	13
1.3.3. BOJA U FAZI INTELEKTUALNOG REALIZMA (5.-10. godine).....	14
1.4. VOLUMEN.....	14
1.5. LIKOVNE TEHNIKE.....	15
2. RAZVOJ DJEČJEG LIKOVNOG IZRAŽAVANJA.....	16
2.1. RAZVOJNE FAZE DJEČJEG CRTANJA.....	17
3. LIKOVNE OSOBINE DJEČJEG CRTEŽA.....	18
3.1. CRTA I SMJER KAO IZRAŽAJNI ELEMENT DJEČJEG CRTEŽA.....	19
3.2. TEKSTURA U DJEČJEM CRTEŽU.....	19
3.3. OBLIK U DJEČJEM CRTEŽU.....	20
3.4. TON U DJEČJEM CRTEŽU.....	20
3.5. VELIČINA U DJEČJEM CRTEŽU.....	21
3.6. PRIKAZIVANJE POKRETA.....	21
3.7. CRTANJE VOLUMENA.....	21
3.8. RENDGENSKI PRIKAZ PROSTORA.....	22
3.9. OBRNUTA PERSPEKTIVA.....	22
3.10. REFLEKSNA SLIKA.....	22
3.11. IMAGINARNI PROSTOR.....	23
4. AKTIVNOST I RAZVOJ DJEČJIH PSIHO FIZIČKIH FUNKCIJA CRTANJEM.....	23
4.1. PAŽNJA I CRTANJE.....	24
4.2. MOTORIČKE AKTIVNOSTI TOKOM CRTANJA.....	24
4.3. STVARALAČKA MAŠTA U METODI CRTANJA NA OSNOVI MAŠTE.....	25
4.4. SLIKOVNO PAMĆENJE I CRTANJE.....	25
4.5. PROMATRANJE I CRTANJE.....	26
4.6. MOTIVACIJA I CRTANJE.....	26

4.7. EMOCIJE I CRTANJE	27
4.8. MIŠLJENJE I CRTANJE	27
5. CRTEŽ KAO DIJAGNOSTIČKO SREDSTVO	28
5.1. PROCJENA CRTEŽA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	31
6. POSJET DNEVNOM CENTRU ZA REHABILITACIJU	33
7. ANALIZA LIKOVNIH RADOVA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	35
8. ZAKLJUČAK.....	40
9. LITERATURA	41
SAŽETAK.....	43

1. UVOD

Likovni izraz ili likovni jezik kod djece je urođena sposobnost izražavanja, oblikovanja i komuniciranja. Različiti oblici likovnog izražavanja djeluju na jačanje sposobnosti percepcije, poimanja i predočavanja djeteta, kao i na sposobnosti oblikovanja i stvaranja.

Sposobnost likovnog stvaralaštva i izražavanja moguća je jedino kroz rad pojedinca koji obuhvaća njegove individualne ideje, viđenja, predodžbe, stvaranje i kreiranje vlastitih oblika pomoću kojih će se moći likovno izraziti. Stoga, djetetove stvaralačke likovne sposobnosti razvijat će se u onoj mjeri u kojoj mu je dopuštena njegova individualnost. Putem likovnih radova djece prenose se različite informacije o djetetu, poput misli i emocija. Uz to je potrebno obratiti pažnju na djetetovu razvojnu fazu i likovni tip. Obzirom da se ovaj rad zasniva na likovnom izražavanju djece s teškoćama u razvoju, pri promatranju i analizi dječjih likovnih radova potrebno je interpretirati rad obzirom na karakteristike individue.

Struktura rada koncipirana je na način da se u prvom poglavlju započinje s općom definicijom likovnog jezika. Zatim se navodi dječje crtanje kao važan oblik spoznaje koji predstavlja nenadoknativo i bogato iskustvo percipiranja okoline, a potom i interpretiranja vlastitih opažanja. Nadalje, na treće poglavlje nadovezuje se četvrto poglavlje u kojem će se pobliže pojasniti sve dječje psihofizičke funkcije koje se razvijaju putem likovnog izražavanja te na koji način one djeluju na dječji rad. U petom poglavlju opisuje se važnost dječje kreativnosti i likovnog stvaralaštva te se navodi pet razvojnih stupnjeva kreativnosti. Slijedi šesto poglavlje u kojem se opisuje crtež kao dijagnostičko sredstvo te mjerni testovi koji se koriste prilikom interpretiranja radova djece s teškoćama u razvoju i djece urednog razvoja. U sedmom poglavlju obrazlaže se i opisuje posjet Dnevnom centru za rehabilitaciju u Puli, a u osmom poglavlju analiziraju se radovi djece s teškoćama u razvoju.

1. LIKOVNI JEZIK

Likovni jezik ili likovni izraz je data i urođena sposobnost izražavanja komuniciranjem i oblikovanjem. To je sposobnost koju djeca ne uče od svoje okoline već se ona razvija kroz prirodni potencijal djeteta putem spontane interakcije dječjeg unutrašnjeg svijeta i vanjskog svijeta, odnosno njegove okoline.

Djeca iskazuju sadržaje putem različitih svojstava i značenja oblika na koje je usredotočena njihova svijest. Također, oblici likovnog izražavanja pokazatelji su povratne sprege koja osnažuje dječje sposobnosti poimanja, percipiranja i predočavanja, kao i sposobnosti oblikovanja i stvaranja (Belamarić, 1987).

Sposobnost likovnog izražavanja i stvaranja je urođena, no unatoč tome, ona je moguća jedino u individualnom likovnom radu kroz individualna poimanja, viđenja i ideje. Djeca će putem pronalaženja i stvaranja vlastitih oblika izraziti svoj način viđenja i poimanja (Bodulić, 1982).

1.1. CRTEŽ KAO NAČIN IZRAŽAVANJA U LIKOVNOJ UMJETNOSTI

Crtež se javlja kao prva pojava u likovnoj umjetnosti, on je stariji čak i od pisma i način je univerzalnog izražavanja u likovnoj umjetnosti. Nastanak crteža zbiva se uz pomoć suhih materijala te onih mekanih i tekućih materijala, poput tinte, tuša, ugljena, krede, mekane rude, grafita, a nanose se crtačkim potezom određenog sredstva po plohi. Koristeći se različitim sredstvima, materijalima, na svijetlim i tamnim podlogama, čovjek prikazuje i stvara oblike, volumen, građu, prostor i veličinu i iz toga nastaje puno kombinacija zbog mnoštva varijacija i kombinacija izvedbe. Ljudi su u prošlosti nastojali zapamtiti razne vizualne slike kako bi ih mogli prenijeti crtežom. Crtež je postao čovjekovo sredstvo sporazumijevanja. U početku je čovjek izražavao samo one oblike koje je vidio u stvarnosti, a kasnije je prenosio i oblike iz mašte.

Postoje dvije vrste umjetničkog crtanja, a to su crtež kao samostalno djelo, odnosno crtež u kojem umjetnik izražava vlastite emocije i misli, te crtež kojeg umjetnik crta s

namjerom da ga izvodi kao predradnju, odnosno, crtež će mu poslužiti kao pomoć u izvedbi određenog slikarskog, kiparskog ili grafičkog djela (Bodulić, 1982).

1.1.1. ELEMENTI LIKOVNOG IZRAŽAVANJA U CRTEŽU

Bodulić (1982.) navodi da su osnovni izražajni elementi umjetničkog crteža crta, točka, mrlja, smjer, veličina, crtačka tekstura, ploha volumen, prostor i ton. Kaligrafska crta je često prisutna u umjetničkom crtanju i ona se izvodi prostoručno, dok se euklidska crta izvlači ravnalom, ali ona se ne pojavljuje tako često.

Iz kaligrafske crte može se uočiti temperament i nerv crtača te ona prevladava u umjetničkom crtežu. Označava raspoloženje i kvalitetu, emocije i mekoću. Dok je euklidska crta bezlična, gotovo uvijek ista, tvrda je i ne iskazuje mnoštvo varijacije poput kaligrafske. Crta ima svoj smjer i veličinu te je ona osnovni likovni element crteža.

Crte mogu biti različite po karakteru, one mogu biti kose, ravne, oble, izlomljene, valovite, isprekidane, isprepletene, tanke, debele, prozračne, guste, dinamične, statične, duže, kraće, paralelne i ukrštene.

Crte mogu imati i simboličko značenje; vertikalna predstavlja snagu i dostojanstvo, vodoravna smirenost i lagodnost, kosa dinamičnost i nemir (označuje pokret), valovita crta simbolizira dragost, mekoću i vedrinu, uglato izlomljena oštrinu, tvrdoću, strah i nemir, dok blago savijene crte simboliziraju majčinu ljubav, sklad, blagost.

Jedan od elemenata likovnog izražavanja je ton. Ton prikazuje svjetlosnu vrijednost, odnosno, interval količine svjetlosti te može biti od svjetla prema tami ili od tame prema svjetlu. Najčešće se tonovi na crtežu dočaravaju linearnim snopovima ili mrljama uz pomoć ugljena ili kista.

Prostor obuhvaća dvodimenzionalnost i trodimenzionalnost. Prostor plohe određuje se dužinom i širinom. Djeca često rješavaju prostor koristeći nizove, dijele papir na „nebo“ i „zemlju“ na način da povlače linije te na donjoj liniji papira crtaju ili slikaju, odnosno slažu (Bodulić, 1982).

1.2. BOJA

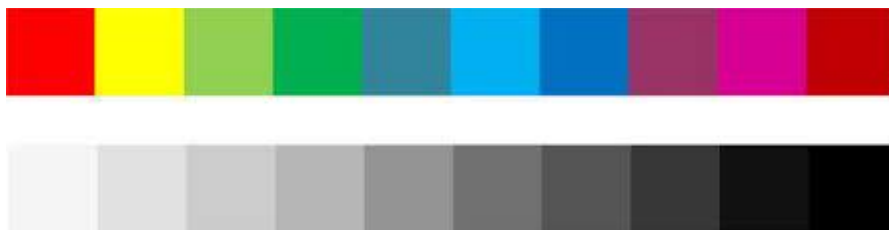
Riječ boja definira se kroz dva pojma. „Prvi pojam označava fizikalnu osobinu svjetlosti, odnosno osjećaj koji u oku stvara svjetlost emitiranu iz nekog izvora ili reflektiranu od površine neke materije. Drugi pojam označava tvar za bojenje, koja ima svojstvo da oboji bezbojnu materiju.“ (Grgurić i Jakubin,1996:16).

Osnovna svojstva boje dijele se na:

- Kromatska
- Tonska
- Kontrastna

1.2.1. KROMATSKA SVOJSTVA BOJE

Kromatska svojstva boja, prema fizičaru Wilhelmu Ostwaldu, dijele se na šarene ili kromatske boje i nešarene (neutralne ili akromatske boje). Šarene ili kromatske boje obuhvaćaju sve boje koje se nalaze unutar sunčevog spektra, a u nešarene boje spadaju crna, bijela i siva boja (tzv. neboje).

Slika 1. „Kromatske i akromatske boje“

(<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:537079>), pristupljeno 17.4.2023.

U Ostwaldov krug čistih boja svrstavaju se one boje koje u sebi ne sadrže crnu i bijelu boju. Fizičar je u krug poredao sto čistih boja koje su bile u svim nijansama te ih je

označio od 1 do 100. Boje je rasporedio na način da je pomiješao dvije susjedne boje te takvim putem dobio njihove nijanse koje su se nalazile između njih.

Boje unutar kruga podijeljene su na:

- Osnovne boje
- Sekundarne boje
- Tercijarne boje

Osnovne ili primarne boje nastaju svojim međusobnim miješanjem te daju sve druge boje.

Sekundarne boje ili boje drugog reda nastaju prilikom miješanja dviju osnovnih boja i to u omjeru 2:2. Njima pripadaju ljubičasta, zelena i narančasta.

Tercijarne boje ili boje trećeg reda obuhvaćaju sve druge nijanse boja koje nastaju putem miješanja jedne osnovne i jedne sekundarne boje u raznim omjerima (1:3, 1:4, 1:5,...). Dije se još na tercijarne čiste boje i tercijarne neutralne boje (Grgurić i Jakubin,1996:18).

Slika 2. „Ostwaldov krug čistih boja“

(<https://www.pinterest.com/pin/322288917081688997/>), pristupljeno 17.4.2023.

1.2.2. TONSKA SVOJSTVA BOJE

U svaku šarenu boju pripada dugi niz boja koje se dobivaju na način da se doda bijela, crna ili siva boja. Putem ove metode dodavanja neboja dobiva se ton određene boje. Dodajući bijelu boju, boja postane svjetlija, a dodajući crnu boju, boja postane tamnija. Ostwald je u istostraničan trokut smjestio tonove boja. U njemu se pri vrhu nalazi jedna čista boja, a na druga dva vrha nalaze se bijela i crna boja.

Vrste tonova podijeljeni su na:

- Akromatske tonove
- Svijetle kromatske tonove
- Zagasite kromatske tonove
- Mutne kromatske tonove
- Tercijarne čiste i neutralne tonove
- Degradacija boje

1.2.3. KONTRASTNA SVOJSTVA BOJA

Prema njenim kontrastnim svojstvima, boja se dijeli na:

- Slične ili harmonične boje
- Različite ili kontrastne boje

U slične ili harmonične boje ubrajaju se one boje koje su u Ostwaldovom krugu bliske i susjedne, a u različite ili kontrastne boje spadaju boje koje su suprotno smještene u Ostwaldovom krugu (Grgurić i Jakubin, 1996:19).

Johannes Itten iznio je sistematizaciju kontrastnih svojstava boja u knjizi *Kunst der Farbe* (Umjetnost boja):

- Kontrast boje prema boji
- Kontrast svijetlo-tamno

- Kontrast toplo-hladno
- Komplementarni kontrast
- Simultani (istodobni) kontrast
- Kontrast kvalitete
- Kontrast kvantitete

1.3. IZRAŽAVANJE BOJOM

Prilikom likovnog izražavanja, dijete uzima boju koja mu je pri ruci ili uzima onu boju koju prethodno nije upotrijebilo (Belamarić, 1987). Dijete se igra kroz izmjenu boja te uči razlikovati boje. Za njega boja kao izražajno sredstvo nema značenje. Dijete će pri crtanju određenog oblika uzimati jednu boju zbog toga što bira postupak koji mu je jednostavniji. Stoga, djecu je važno uputiti da površinu oboje najprije u jednu boju, a potom u što više boja.

1.3.1. BOJA U FAZI PRIMARNIH SIMBOLA (2.-4. godine)

Grgurić i Jakubin (1996), navode da dijete u ovoj fazi koristi boje koje su jačeg intenziteta kao i kontrasta. Dijete ne razlikuje boju od olovke te njegovo izražavanje putem boje započinje sa obojenom crtom, a potom dolazi do obojene plohe. Vrlo je važno omogućiti djetetu da koristi što više boja.

1.3.2. BOJA U FAZI IZRAŽAVANJA SLOŽENIM SIMBOLIMA (4.-5. godine)

U ovoj fazi djeca još uvijek ne odabiru boje obzirom na vizualne podatke, već prema svojoj sklonosti. Odnosno, dijete će pomoću boje istaknuti ono što je njemu važno. Ono ima sposobnost izraziti se bojom na složeniji način, ako ga se potiče bogatim i raznovrsnim likovnim sadržajima povezanim s bojom. Slobodni su pri odabiru boje te ne koriste boje kako bi prikazali stvarnu boju predmeta.

„Djeca najčešće rade sa čistim bojama, ne miješaju ih. Najprije zapažaju kontrastne odnose boja, a potom tonske vrijednosti.“ (Grgurić i Jakubin, 1996:54).

1.3.3. BOJA U FAZI INTELEKTUALNOG REALIZMA (5.-10. godine)

U ovoj fazi djeca koriste boju sukladno sa svojim raspoloženjem i osjećajima. Tijekom primjenjivanja boje u isto vrijeme kreira oblike i definira njihovu obojenost. Djecu se usmjerava na zapažanje lokalnih boja te kromatskih i tonских vrijednosti istih, primjerice: žuto kao sunce (Grgurić i Jakubin, 1996). „Učenici slikaju plošno i nema privida volumena upotrebom svjetla i sjene odnosno tonskom modelacijom ili kolorističkom modulacijom, ali je izraz svejedno pun ekspresivnosti i bogatstva tonskog i kolorističkog izraza“ (Grgurić i Jakubin, 1996:55).

Djeca koja uglavnom izabiru plavu ili zelenu boju (hladne boje) puno su promišljenija. Crnu, smeđu te sivu boju preferiraju djeca koja su sklona devijalnom ponašanju. Crvenoj boji sklona su djeca koja su željna ljubavi, dok su narančastoj boji sklona ona djeca koja će se kasnije lakše prilagoditi. Žutu boju biraju djeca koja trebaju više nadzora od strane odraslih, a zelenu ona kojoj nedostaje sigurnost. Plava boja označava djecu čije je ponašanje kontrolirano, ali emocije suzdržane (Zjakić i Milković, 2010).

1.4. VOLUMEN

Grgurić i Jakubin volumen definiraju kao „obujam ili zapremninu nekog tijela u prostoru“. Nadalje spominju volumen koji obuhvaća unutarnji prostor (npr. lopta) te volumen koji je ispunjen određenom tvari. „Ako volumen ne posjeduje unutrašnji prostor, ako je zbijen i ispunjen nekom tvari, materijom, onda takav volumen zovemo masa. To može biti kamen, cigla, jaje, krumpir, jabuka, komad gline, drvo itd.“ (Grgurić i Jakubin, 1996:31).

Čovjek i priroda stvaraju prostorne oblike, odnosno volumen. Obzirom na stvaralaštvo čovjeka i oblikovanje volumena nastaje kiparstvo ili skulptura. Kiparstvo se dijeli na dvije grane, a to su puna plastika i reljef. Oni se također smatraju i osnovnim svojstvima volumena. Ostala svojstva nastaju iz odnosa prostora i mase, odnosno iz načina na koji je volumen oblikovan. Prema tome, volumen može biti pun, prazan, složen, jednostavan, prošupljen, zaobljen, mali, veliki,... (Grgurić i Jakubin, 1996).

Pod volumen spada i reljef. Reljef sadrži volumen koji se oblikuje na određenoj plohi, a obuhvaća neka ispupčenja ili udubljenja na toj plohi. Obzirom na visinu takvih izbočenja, reljef može biti: visoki, niski i uleknuti (Grgurić i Jakubin, 1996).

1.5. LIKOVNE TEHNIKE

Likovne tehnike označavaju način korištenja i oblikovanja materijala koji se primjenjuju i upotrebljavaju u radu. Prema području rada, likovne tehnike dijele se na tehnike plošnog dvodimenzionalnog oblikovanja i tehnike prostorno – plastičnog oblikovanja.

Tehnike plošnog dvodimenzionalnog oblikovanja dijele se na:

- Crtačke tehnike
- Slikarske tehnike
- Grafičke tehnike

Kako bi ostvarila svoje likovno djelo, svaka tehnika koristi se vlastitim likovno – tehničkim alatima i sredstvima. Stoga, ako se pri crtanju crteža koristio tuš i pero, tehnika rada imenuje se na način „tuš - pero“.

Crtačkim tehnikama pripadaju olovka, kreda, ugljen, kemijska ulovka, flomaster, tuš – pero, tuš – drvce, tuš – trska, tuš – kist te lavirani tuš. Sljedeća podjela je na mokre i suhe crtačke tehnike. U mokre spadaju flomasteri te sve tehnike u radu s tušem. Suhe tehnike su olovka, kreda, ugljen, kemijska olovka.

Slikarske tehnike se dijele na mokre i suhe. U mokre tehnike spadaju akvarel, gvaš, ulje, tempera i freska, a u suhe pastel, kolaž, vitraž, mozaik i tapiserija. Boja je osnovni element slikanja te se ona nanosi direktno na podlogu potezom, u obliku mrlja ili većih obojanih površina.

Grafičke tehnike uključuju proces otiskivanja i umnožavanja crteža koristeći se pri tome matricom ili klišejem.

U tehnike prostorno – plastičnog oblikovanja spadaju kiparske i arhitektonske tehnike. U kiparske materijale ubrajaju se glina, glinamol, plastelin, gips, plastične mase, drvo, kamen, žica te mnogi didaktički neoblikovani materijali. Materijali se mogu oblikovati modeliranjem, klesanjem, tesanjem, lijevanjem, građenjem i drugo (Bodulić, 1982).

2. RAZVOJ DJEČJEG LIKOVNOG IZRAŽAVANJA

Na pitanje *Zašto se dijete voli likovno izražavati?*, nude se razni odgovori. Neki kažu da je likovno izražavanje urođena sklonost za igru, neki kažu da dijete na taj način zadovoljava svoju unutarnju potrebu za izražavanjem, dok drugi smatraju kako je riječ o motoričkoj aktivnosti kao osnovi likovnog izražavanja.

Dijete tijekom likovnog razvoja ima potrebu konstantno mijenjati sadržaj rada kako bi moglo izraziti ono što je doživjelo. Svakom djetetu doživljaji i akcija imaju veliku ulogu u njegovom izboru te ono izabire materijal koji mu je najprivlačniji i prikazuje ono što mu je najinteresantnije.

Djeca su po prirodi emotivna i spontana bića te polaze od promatranja. Spontanost, ekspresija, skladnost i ritmičnost obilježja su dječjeg izražavanja. Dijete putem likovnog izražavanja crta sve što neposredno promatra u svojoj okolini te se može reći da je to nezamjenjiv oblik saznanja. U svojim samostalnim likovnim ostvarenjima djeca se najprije igraju materijalima i likovnim priborom, a kasnije svjesno žele nešto nacrtati. Dijete ne mora ništa znati o likovnoj umjetnosti da bi bilo sposobno likovno se izražavati.

Likovni odgoj je važan proces koji ima značajnu ulogu u razvijanju sposobnosti djece. Obogaćuje senzibilnost djece, osobito za likovne pojave, te doprinosi kvaliteti osobe, međuljudskim odnosima, proizvodnim aktivnostima te općoj kvaliteti života.

„Likovni odgoj djeluje i na razvoj ličnosti u širem smislu. To djelovanje se odnosi na komplementarnost likovnog mišljenja u odnosu na pojmove mišljenja, na razvoj različitih psihičkih funkcija, zatim na razvoj kreativnosti; likovni odgoj djeluje i na uravnoteženost ličnosti i na njenu integraciju u određene kulture i socijalne tokove jednog vremena i prostora.“¹ (Karlavaris, 1991).

¹<https://hrcak.srce.hr/234457> pristupljeno: 2.9.2022.

2.1. RAZVOJNE FAZE DJEČJEG CRTANJA

Stručnjaci su dugo promatrali likovno izražavanje djeteta i njegov psihofizički razvoj te su došli do zaključka da se svako dijete može likovno izraziti, da se ono može očitovati u razvoju djeteta te da pomaže u donošenju zaključaka o djetetu. Međutim, prijelaz iz jedne u drugu fazu nije isti za svako dijete te može varirati. Prijelaz ovisi o individualnom razvoju djeteta te o okolini (Bodulić, 1982).

Razvojne faze dječjeg crtanja dijele se na:

- Faza šaranja
- Faza predsheme i sheme
- Faza realističnijeg prikazivanja

U fazi šaranja, nakon navršene druge godine života, dijete se igra i crta određenim priborom. Dijete u ovoj fazi želi ponoviti trag koji je ostavilo određeno sredstvo, veseli ga sama motorička aktivnost, pokret i trag koji ostaje na papiru te tada treba dopustiti djetetu da „šara“.

Djetetove prve šare najčešće su velike i idu u jednom smjeru zbog toga što dijete prvo pokreće ruku iz ramena, a tek kasnije u laktu i šaci te zatim slijedi savladavanje pokretanja mišića i zglobova prstiju. U prvim šarama pojavljuje se i krug. U početku je šaranje čista motorička aktivnost koja nema namjeru prikazati konkretni objekt. Kada dijete kroz šaranje svlada crtu, mrlju i točku, odnosno likovne grafičke elemente, tada počinje povezivati trenutačni objekt s prethodnim objektom. Dijete u svojim nacrtanim krugovima može vidjeti i oblike koji nemaju oblik kruga, a na to ga potiče stvaranje misaonih slika. Ključno je da djeca imenuju šaru zbog toga što se tada pojavljuju i misaone slike. Stoga, sama aktivnost pokreće misao, a kasnije će to biti u obrnutom smjeru.

U fazi predsheme i sheme javlja se crtež čovjeka na kojemu se nalaze pojedini dijelovi lica, a to su najčešće oči, zatim se crtež kruga povezuje s rukama i nogama, no nema trupa. Taj prvi crtež čovjeka naziva se i „glavonošcem“. Taj crtež je zapravo predshema za shematsko crtanje čovjeka. Ovakvo dječje prikazivanje naziva se i „pojmovno crtanje“. Prema Boduliću (1982), crtačka aktivnost usmjerava dijete na analizu tijekom faze sinkretičkog mišljenja i ono se odvija već od treće godine djetetova života.

Sinkretičko mišljenje označava raščlanjivanje, opisivanje i crtanje detalja kao što su ruke, noge, oči, nos, usta, kosa. Dijete tek kasnije crta tijelo i vrat. Nakon crteža čovjeka javlja se crtanje životinja, zatim drveća i prirode. Dijete se misaono obogaćuje putem slobodnog crtanja, razvija vlastitu imaginaciju, kreira predodžbe i misli, stvaralačko razmišljanje, a to vodi iz simboličkog ka bogatijem prikazivanju likova.

Faza realističnijeg prikazivanja obuhvaća obogaćivanje crteža ljudskog bića ili nekog drugog lika sa novim objektom. Crtežu će se pridružiti kuće, stabla, puteljci, sunce, brdo, drugi ljudi. Ovaj crtež prelazi iz enumeracije (faze nabiranja) u fazu naracije (faza oblika i pojava). Obzirom da u ovoj dobi dijete još ne zna pisati (do sedme godine života), likovnim izražavanjem prenosit će sve svoje misli i vizije. Dijete će svoje likovno izražavanje temeljiti na emocionalnom intenzitetu doživljaja i prethodno stečenom znanju i iskustvu, dok će se u puno manjoj mjeri bazirati na realističnom prikazivanju, vizualnosti i objektivnosti (Bodulić, 1982).

3. LIKOVNE OSOBINE DJEČJEG CRTEŽA

Likovno izražavanje djece i odraslih povezuje uporaba istih estetskih principa, tehnika te likovnih elemenata izražavanja, ono što ih razlikuje je to što se dječje likovno izražavanje tumači na dječji način. U dječjem crtanju prisutne su njihove emocije, ekspresija, sjećanja, imaginacija i stvaralaštvo, odnosno prisutne su osobine umjetničkog djela, ali ono nije umjetničko djelo.

Bodulić (1982) navodi da se u dječjem crtežu javljaju osobine koje su bile prisutne u povijesti likovnog stvaranja. Zamijećena je pojava nedostatne realistične uvjerljivosti, simbolično crtanje pojmova te arhaičnost. Takve sličnosti očituju se i u povijesnim crtežima.

3.1. CRTA I SMJER KAO IZRAŽAJNI ELEMENT DJEČJEG CRTEŽA

Prema Bodulić (1982), crta se kod djece povlači prostom rukom. Kod njih se najprije crta javlja kao motorička sposobnost ruke te može činiti krug ili može imati zaobljeni oblik. Djetetove prve crte mogu se povlačiti od vrha prema dnu, s lijeve strane na desnu stranu ili u obrnutom smjeru. Mogu se ponavljati, promijeniti smjer, debljinu i najčešće su u početku ravne, a potom nastaju krugovi i spirale. Dječje crte povedene su uzbuđenjem, radošću te je oko glavni vodič crtanja. Unošenje i korištenje različitih crtačkih sredstava čini dječje stvaralaštvo mnogo bogatijim i njima zanimljivijim.

Crta se kasnije vodi okom i mišljenjem. Može postati i kontura nekog oblika ili predmeta, no pretežito se očituje kao način viđenja i grafičkog izražavanja djeteta. Crta reflektira dječje emocije, raspoloženja i misli.

3.2. TEKSTURA U DJEČJEM CRTEŽU

Dijete je po prirodi znatiželjno biće i ima potrebu za dodirivanjem i hvatanjem predmeta u svojoj okolini. Putem senzoričkih sposobnosti, odnosno taktilnom percepcijom, dijete može osjetiti različite karakteristike površina raznih sredstava i materijala. Dijete stječe spoznaje o površinama koje su bodljikave, hrapave, glatke, meke, šuplje i ljepljive te ih uči razlikovati. Prepoznaje razliku između mekane vune i tvrdog kamena, drva i slično. Iskustva koje je dijete steklo potom prenosi na papir. Primjerice, kada dijete crta mačku ono će na njezinom tijelu povlačiti crte u svim smjerovima kako bi prikazalo teksturu njenog krzna. Dijete koje snažno doživljava površine lako će to grafički izraziti na papiru.

Dječja percepcija doživljava i crtanja raznih tekstura važni su za daljnje cjelovitije i opsežnije spoznavanje osobina materijala koji pripadaju prirodnom okruženju i onom kojeg je napravio čovjek.

3.3. OBLIK U DJEČJEM CRTEŽU

Specifično obilježje koje je osobito često kod male djece jest da djeca ne promatraju pojave, lica i predmete nužno kroz njihov oblik te ga ne stavljaju u prvi plan. Djeca putem osjetila primaju različite zvukove, glasove, pokrete, svjetlost, boju i oblik. Dijete je već u početnoj fazi crtanja, ali i kasnije, sposobno nacrtati sve navedene pojave. Određene pojave mogu biti apstraktne u svojem obliku pa ih dijete može zamijeniti simbolima, a potom i alegorijama. Na početku će dijete koristiti krugove, mrlje, spirale ili krivulje koje nemaju određeni oblik, tek kasnije će djeca ove pojave, kao i neke nove, iznositi u obliku konkretnih oblika, alegorija ili simbola.

Svjesno htijenje za oblikovanje konkretnih oblika pojavljuje se onda kada dijete započne stvarati vezu između oblika koje je nacrtalo te oblika iz svoje okoline, a na što ga navodi asocijacija.

Djeca crtaju oblike onako kako ih ona vide. Prilikom crtanja oblici se obilježavaju crtom, crtačkom teksturom, točkom, mrljom te tonom. Dijete spoznaje i unutrašnjost oblika te pokušava i to prikazati na papiru (Bodulić, 1982).

3.4. TON U DJEČJEM CRTEŽU

Bodulić (1982) navodi da se ton obilježava kao interval svjetlosti koji se prikazuje likovno-crtački. Ton se iskazuje na površini svakog volumena, a može biti manji ili veći interval osvjetljenja. Obzirom da je djeci volumen nezamisliv u potpunosti i ne mogu ga potpuno osjetiti, ona ga prikazuju u plošnom obliku te uglavnom koriste jedan ton ili se više tonova nanosi nasumice. Nije potrebno djecu usmjeravati o prikazivanju tonova kako ih ne bismo zbunili.

3.5. VELIČINA U DJEČJEM CRTEŽU

Veličina likova u dječjem crtežu najčešće su odraz dječje emocionalne privrženosti te pridavanja većeg značenja određenom liku. Primjerice, lik majke će dijete nacrtati znatno veće od kuće. Kako bi se djeci približio pojam realne veličine, može im se ponuditi da proučavaju veliku i malu kuću, mjere za tekućinu, težinu i slično te zatim od djece zatražiti da svoja zapažanja iskažu crtežom.

3.6. PRIKAZIVANJE POKRETA

U dječjim radovima se jako rijetko pojavljuju prikazivanja likova u pokretu. Stoga je važno s djecom raditi i na takvim motivima pomoću kojih će se djecu uvesti u izražavanje pokreta. Prije likovnog prikazivanja najprije djeci treba dopustiti da osvijeste i dožive pokret, odnosno da ga pokušaju izvesti (Bodulić, 1982).

3.7. CRTANJE VOLUMENA

Volumen djeca prikazuju plošno na dvodimenzionalnoj plohi papira. Plošno oblikovani volumeni su djeci razumljiviji te su praktični za demonstraciju. No, djeci se također mogu ponuditi i djela koja nisu plošno oblikovana.

Ako djeci ponajprije ponudimo modeliranje nekog predmeta u prostoru koristeći glinu, plastelin ili papir-plastiku te da nacrtaju isti predmet tek kada su završili s modeliranjem, uočiti ćemo da djeca na taj način lakše spoznaju volumen i lakše ga crtački iznesu na plohi papira. Obzirom na to, vrlo je važno da se likovna područja međusobno upotpunjuju, stoga kada djeca crtaju potrebno je istovremeno koristiti i druge likovne tehnike.

Volumen se može prikazivati i pomoću otvaranja. Primjerice, dijete koje želi nacrtati kuću, nacrtat će više zidova kuće te čak i one zidove koji se ne vide s jednog mjesta promatranja. Ovakav način prikazivanja označava da dijete crta prema svom mišljenju.

3.8. RENDGENSKI PRIKAZ PROSTORA

Rendgenski način prikazivanja prostora karakterističan je za djecu mlađe dobi. U rendgenskom prikazu prostora dijete prikazuje crtanjem sve što se u kući nalazi te obzirom da dijete crta ono što zna da se nalazi u kući, iako se to s vanjske strane ne može vidjeti, to znači da je djetetovo likovno izražavanje trenutno u fazi intelektualnog realizma (Bodulić, 1982).

3.9. OBRNUTA PERSPEKTIVA

Djeca koriste obrnutu perspektivu u prikazivanju prostora. Djeca su podložna uvidjeti prividno sužavanje paralelnih pravaca, primjerice kada promatraju ulicu, a ne znaju što je uzrokovalo takvu pojavu.

3.10. REFLEKSNA SLIKA

Refleksnom slikom naziva se likovni rad u kojem djeca prikazuju dvije strane ulice te likove prikazuju naopačke, odnosno, prikazuju ih u refleksnoj slici. Primjerice, na jednoj strani ulice će sve što je na crtežu biti prikazano u uspravnom položaju, dok će na drugoj strani ulice biti izvrnuto.

3.11. IMAGINARNI PROSTOR

Dijete najčešće smješta svoje likove u imaginarni prostor kojeg je ono samo zamislilo. Često će na jednom papiru smjestiti dvije različite percepcije prostora. Primjerice, dijete može na crtežu smjestiti kuću kao da je promatrana sa strane, dok će vozilo nacrtati kao da je gledano iz ptičje perspektive. Djeca nesvjesno prikazuju prostor na ovakav način, to je takozvani kubistički način prikazivanja crteža s prisustvom poliperspektive (Bodulić, 1982).

4. AKTIVNOST I RAZVOJ DJEČJIH PSIHOFIZIČKIH FUNKCIJA CRTANJEM

Dječje likovno izražavanje specifično je zbog toga što odražava dječji senzibilitet za likovnošću bez svjesnog umjetničkog htijenja. Djeca će prvo upoznati materijale i pribor koje će koristiti pri likovnom izražavanju, a zatim će se javiti i svjesno htijenje za crtanjem.

Tijekom aktivnosti, na rad djeluju različite psihofizičke funkcije. Likovno izražavanje djece pretežito je psihološka aktivnost, dok je u manjoj mjeri likovno-estetska. Likovni izraz se najprije odražava radnjom, a potom misao uvjetuje radnju. Likovno stvaralačko izražavanje povezano je s djelovanjem psihofizičkih funkcija. To je složen proces u kojem sudjeluje fokusirana i intenzivna pažnja, mašta, motorička radnja, pamćenje, slikovno promatranje, emocije, motivacija i širi aspekt mišljenja.

Crtačke metode koje se koriste prema sjećanju, prethodnom promatranju, direktnom promatranju i mašti mogu utvrditi funkcije za svaku individualnu crtačku metodu (Bodulić, 1982).

4.1. PAŽNJA I CRTANJE

Pažnja se povezuje s dječjom emocionalnom privrženosti i interesom, a razvija se prilikom aktivnosti djeteta. Pažnja djeteta je čvrsto usmjerena na ono što radi te je djetetova fokusiranost na crtačku aktivnost veoma duga. Snažan utjecaj na dječju pažnju imaju zvukovi, pokreti, mirisi, svjetlost, boje i oblici te ju oni potiču i zadržavaju. Kod djece rane predškolske dobi pažnja se odvija spontano i nenamjerno te je koncentracija na promatranje osobina predmeta trajnija.

Na pažnju utječe i znatiželja, motivacija te intenzitet pozitivnih emocionalnih čuvstva. Ako nedostaje dječja pažnja, nemoguće je odraditi kvalitetnu likovnu aktivnost.

4.2. MOTORIČKE AKTIVNOSTI TOKOM CRTANJA

Kroz likovno izražavanje razvija se sitna muskulatura ruke te spretnost ruke tijekom izvedbe. Odgajateljeva uloga je u procesu razvoja motoričke aktivnosti vrlo važna, posebice kod djece u dobi od 3. do 4. godine, kada on motivira djecu na crtanje, nudi im različiti pribor i sredstva dok su djeca u fazi šaranja i predsheme, jer se u takvim aktivnostima razvija gipkost šake i gipkost svakog prsta pojedinačno. Uz plošno oblikovanje, važno je djeci ponuditi i plastelin, glinamol te papir kako bi mogla oblikovati rukama. Sigurno je da djeca nisu u mogućnosti oblikovati konkretne figure, no ključna je motorička i misaona aktivnost, doživljaj i uzbuđenje pri izražavanju te poticanje dječje mašte i slikovnog pamćenja.

U ovoj dobi je značajna motorika, dok su vizualna iskustva, mašta i sjećanje nešto skromniji. Motorika će se prilikom likovnih aktivnosti osnaživati te će poslije biti konstantno prisutna i pretvorit će se u tehničko umijeće (Bodulić, 1982).

4.3. STVARALAČKA MAŠTA U METODI CRTANJA NA OSNOVI MAŠTE

Potrebno je da dijete pri radu aktivira svoje pamćenje, emocije, osjetila i motoriku kako bi moglo spoznati i prenijeti objektivnu realnost. Dijete na temelju mišljenja i slikovnog pamćenja može kreirati vlastite neobične vizije koje će iznijeti kroz likovno izražavanje. Dijete koje ima oplemenjeno sjećanje, zornost, pamćenje i emocije može kreirati i bogatu maštu.

Kako bi se potaknula stvaralačka mašta kod djece, potrebno im je ponuditi raznovrsne motive. Motivi trebaju biti raznoliki, neobični i nesvakidašnji kako bi se kod djece stvorile maštovite asocijacije koje će potom prenijeti u likovni izraz. Stvaralačka mašta je glavni pokretač u budućnosti djeteta te oplemenjuje njegovo izražavanje u cijelosti.

4.4. SLIKOVNO PAMĆENJE I CRTANJE

Likovno oblikovanje prema sjećanju ili metodi crtanja može biti plošno ili plastično. Može se oblikovati neki nesvakidašnji doživljaj kojeg je dijete snažno doživjelo, a može biti i oblikovanje koje se temelji na planiranom i organiziranom promatranju prije aktivnosti. Putem ovakvih načina memoriranja uspostavljaju se razumljivije predodžbe, stvara se jasno slikovno pamćenje te se razvija sposobnost izražavanja slika bez fizičke prisutnosti određenog predmeta.

Motivi koji se koriste u metodi crtanja su razni svečani događaji, rođendani, izleti i slično, dok motivi u likovnom oblikovanju po sjećanju mogu biti razni predmeti iz okoline djeteta koji su primjereni njegovoj dobi. Tijekom promatranja prije aktivnosti važno je obuhvatiti opširno analiziranje svih likovnih elemenata u cjelini i važno je uključiti svu djecu kako bi sve doživljaje koje su percipirali mogli prenijeti kasnije na papir (Bodulić, 1982).

4.5. PROMATRANJE I CRTANJE

Likovno oblikovanje prema izravnom promatranju nekog objekta nenadomjestiv je oblik spoznaje te stjecanje osobina objektivne stvarnosti. Dijete promatra na temelju svojih vizualnih iskustava te se razvija funkcija samostalnog opažanja. Pažnja koja je prethodno bila spontana sada postaje usmjerena i vremenski trajnija.

Putem usmjerenog promatranja pokreće se i intenzivira pažnja te uspoređivanje i uopćavanje što vodi ka dugotrajnijoj spoznaji i preciznijem promatranju, a to je preduvjet samostalnom opažanju. Prilikom promatranja nužni čimbenici za razvoj opažanja prostora su usklađeni pokreti oka, glave i ruku. Najprije će djeca usvojiti iskustvo, a zatim prostorne relacije kao što su ispred, iza, iznad, gore, dolje, lijevo, desno i slično. Djeca će tijekom promatranja dolaziti do samostalnih zaključaka, što predstavlja visoku misaonu aktivnost. Temelj mentalnih i manualnih aktivnosti je opažanje. Bodulić (1982) navodi da oko 90% informacija o okruženju stječemo putem oka. Oblikovanje kod djece dolazi postupno, odnosno, kada se u aktivnost uključi i svijest. U samom likovnom izražavanju velik utjecaj imaju sadržaji, kvantiteta i kvaliteta svijesti.

4.6. MOTIVACIJA I CRTANJE

Motivacija se odlikuje spontanošću i radošću djece prema radu. Motivacija djece u dječjem vrtiću započinje onim sadržajima koji su predstavljeni kao temelj dječjih interesa i želja. Kao dio motivacije i likovnog izražavanja također se mogu primijeniti i razne igre u radu s djecom.

4.7. EMOCIJE I CRTANJE

Riječ „emocija“ dolazi od latinske riječi „emovere“, a znači poticati, voditi naprijed. Prema Bodulić (1982), emocija potiče na aktivnost te potiče kod djece rezervnu energiju za rad. Pozitivne emocije također iniciraju motivaciju. Razne emocije poput uzbuđenja, osjećajnosti, estetskih osjećaja i ljubavi najčešće se pojavljuju u dječjem likovnom izražavanju. Ako postoji manjak pozitivnih emocija u radu tada dolazi do smanjenog intenzivnog rada, disanja, endokrinog sustava, ritma za krvotok. Odgajatelj treba djeci ponuditi sadržaje koji će kod njih pobuditi pozitivne emocije te koji se emocionalno vezuju s djecom.

Svoje afektivne doživljaje i želje dijete iznosi putem crteža kroz individualne simbole, koji su u neposrednoj korelaciji sa životom, odnosno, dijete u crtež unosi vlastite težnje, želje, maštanja, različite vrste pozitivnih i negativnih emocija (radost, ljubav, uzbuđenje, ljubomora, ljutnja). U slobodnom crtanju dijete najčešće iskazuje ono što ga je najviše emocionalno privuklo ili odbilo. Ono što ga je privuklo stavit će u prvi plan te koristi svijetle boje, dok će ono što ga je odbilo prikazati u manjem obliku i koristit će tamnije boje. Plašljiva djeca izvlače tanke i nesigurne linije, stavljaju crtež u okvir ili crtaju u kutu papira, dok energična i impulzivna djeca crtaju smjelo².

4.8. MIŠLJENJE I CRTANJE

Kod djece predškolske dobi mišljenje je sinkretičko, odnosno, dijete misli u globalnim shemama, umjesto analitičkim. Dijete zaključuje prema subjektivnim vezama koje se temelje na njegovom opažanju i pamćenju, umjesto na objektivno utvrđenim vezama. Dijete polazi od vlastitog subjektivnog egocentričnog mišljenja, ne brine o objektivnosti i ne može razmatrati situaciju iz drugog gledišta. Poželjno je njegovati grupni rad kako bi djeca ostvarivala međusobnu socijalizaciju i komunikaciju te se zatim postepeno

²<https://zir.nsk.hr/islandora/object/aukos:905> pristupljeno 2.9.2022.

odmaknula od egocentričnog mišljenja. Kod djece se postepeno razvija opazajno praktično mišljenje, a crtanje ga potiče (Bodulić, 1982).

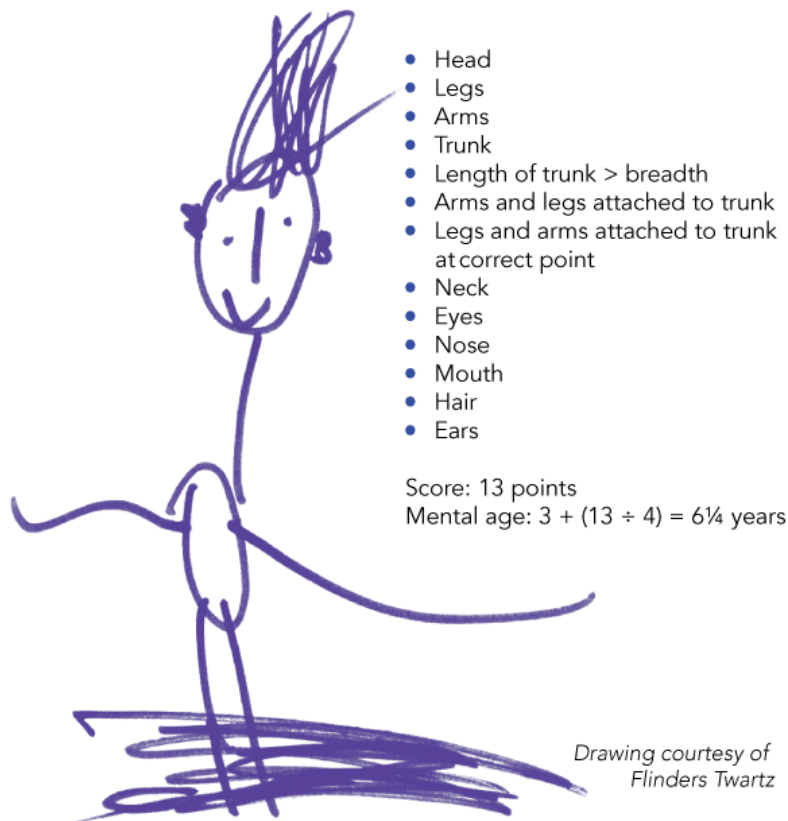
5. CRTEŽ KAO DIJAGNOSTIČKO SREDSTVO

U proteklih 100 godina provela su se mnoga istraživanja koja su bila temeljena na procjeni kognitivnog razvoja djeteta te se utvrdilo da je crtež vjerodostojno dijagnostičko sredstvo kao i terapijsko sredstvo. Posebice se pokazalo pouzdanim kod djece koja imaju teškoća u verbalnoj komunikaciji (Kojic i sur., 2015).

Sa psihološkog stajališta, crtež se koristi u različitim procjenama ličnosti, odnosno, u procjeni dječjeg vizuo-motornog razvoja, intelektualnog, socijalnog te emocionalnog razvoja. Najznačajniji psihodijagnostički instrumenti pomoću kojih se utvrđuju procjene su Bender-geštalt test i Goodenough test.

Florence Goodenough je 1926. godine utvrdila *Goodenough test*, tzv. test „ljudske figure“ koji se koristi za procjenu emocionalnog i kognitivnog razvoja djeteta. Namijenjen je djeci od 4 godine i adolescentima. Svrha ovog testa je procjena neverbalne inteligencije, emocionalnih teškoća te problema u ponašanju³. Florence Goodenough je zaključila da djeca crtaju čovjeka obzirom na razvojnu fazu te isto tako koriste i više detalja.

³<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:468247> pristupljeno 10.9.2022.

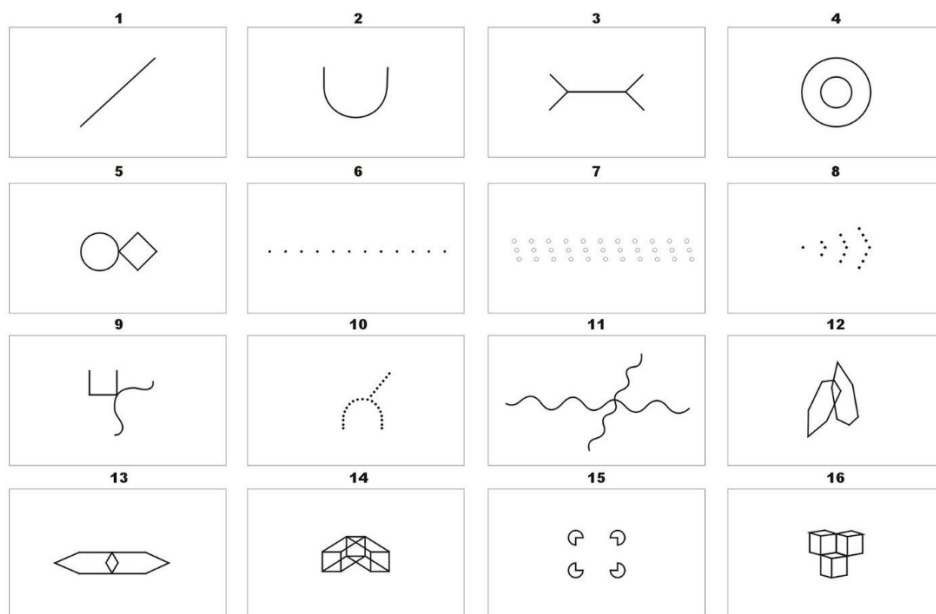
Slika 3. „Goodenough test“

(<https://medium.com/psyc-406-2015/let-s-draw-out-our-intelligence-3137b9b59395>),
pristupljeno 30.11.2022.

Bender-geštalt test je psihološki test pomoću kojeg se procjenjuje vizualno-motoričko funkcioniranje, odnosno, razina vizualne zrelosti, stil odgovaranja, razina vizualno-motoričke integracije, reakcije na frustraciju, sposobnost za ispravljanje pogrešaka, motivacije i vještine prisjećanja kod osoba s razvojnim teškoćama (specifične teškoće u učenju), neurološka oštećenja, također se primjenjuje i kod procjene darovitosti. Test se provodi kod djece u dobi od 3 i više godina te kod odraslih osoba.

Naime, test se više puta preoblikovao, među više primjera istaknula se Koppitzina verzija za djecu, tzv. „Bender geštalt test za djecu“ koji je postao popularan u školama.

Danas se primjenjuje Bender-geštalt II test koji se sastoji od kartica, faze prisjećanja, motoričkog i perceptivnog testa. Sadrži 16 kartica s crtežima koji se trebaju precrtati, a potom se u fazi prisjećanja ispituje pamćenje, kodiranje, pronalaženje i skladištenje podataka. Slijedi motorički test koji se sastoji od 4 zadataka prilikom kojih se spajaju određene točke, a posljednji zadatak sadrži 10 crteža te ispitanik treba označiti onaj crtež koji najviše odgovara prvom crtežu.

Slika 4. „Bender-geštalt II test“

(<https://www.pinterest.com/pin/175781191693608601/>), pristupljeno: 30.11.2022.

5.1. PROCJENA CRTEŽA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Važni čimbenici za poticanje i unapređivanje razvitka djetetovih potencijala jesu prepoznavanje razvojnih karakteristika, praćenje razvoja djeteta kao i podrška i razumijevanje. Kod djece s teškoćama u razvoju vrlo je važno osigurati adekvatnu potporu koja obuhvaća procjenu, potporu koja je usmjerena prema cijeloj obitelji te terapiju. Bitno je započeti s potporom i terapijom već u najranijoj dobi djetetova života kako bi se omogućio potpuni razvoj dječjeg potencijala.

Mnogobrojna istraživanja pokazala su da djeca s teškoćama iz spektra autizma, ADHD-om, sniženim intelektualnim sposobnostima i specifičnim teškoćama učenja imaju teškoća sa vizualno-motoričkom integracijom. Utvrdilo se da djeca koja su ostvarila niske rezultate na Bender-geštalt testu imaju spomenute teškoće. Također, zaključilo se da se pomoću Bender-geštalt testa mogu uočiti određene teškoće, ali se ne mogu donositi dijagnoze (Kurtz, 2006).

Goodenoughov test „Nacrtaj čovjeka“ koristi se za procjenu kognitivnog razvoja, ne preporučuje ga se primjenjivati samostalno, a zbog svoje jednostavnosti može se primjenjivati u dječjim vrtićima u svrhu prepoznavanja određenih teškoća kod djece.

Razne emocionalne karakteristike djeteta procjenjuju se putem emocionalnih indikatora Elizabeth Koppitz, a vrše se putem procjene simbola i boja kroz razne testove kao što su „The tree test“, „Draw a family test“ i drugi.

Obzirom da crteži mogu imati dvosmisleno značenje, važno je proučiti ga i protumačiti s opreznošću. Također, treba imati na umu da je svako dijete individua, pa tako trebamo i postupati s interpretacijom njegovog crteža. Crteži djece s teškoćama u razvoju često su puno siromašniji, s manjkom mašte i detalja. Imaju vrlo slabo razvijenu prostornu orijentaciju te zbog toga i na crtežu nedostaje orijentacija.

Djeca već od najranije dobi grade i kreiraju pozitivnu sliku o sebi, stvaraju samopoštovanje i samopouzdanje. Potrebno je posvetiti pozornost osobinama ličnosti djeteta kao i njegovim neugodnim emocijama kako bi se putem raznih tehnika ono

moglo izražavati te poticati i graditi pozitivnu sliku o sebi, samopouzdanje i samopoštovanje.

Procjena dječjih crteža ne mora nužno biti u okviru testova, stručnjaci koji poznaju razvojne faze dječjeg crteža mogu prepoznati zaostajanje obzirom na kronološku dob kojoj dijete pripada. Obzirom na to, važnu ulogu u dječjim vrtićima imaju odgojitelji koji mogu interpretirati crtež, uzimajući u obzir i ostale osobitosti, te intervenirati i obratiti se stručnom timu za pomoć⁴.

⁴<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:468247> pristupljeno 10.9.2022.

6. POSJET DNEVNOM CENTRU ZA REHABILITACIJU

Dnevni centar za rehabilitaciju u Puli je javna ustanova koja provodi dijagnostiku, ranu habilitaciju i rehabilitaciju djece, mladih te odraslih osoba s motoričkim poremećajima, intelektualnim poteškoćama, poremećajima pažnje i koncentracije, oštećenjem govora i drugim posebnim potrebama. Sastoji se od dva centra, a to su odjel za djecu rane i predškolske dobi te odjel za djecu školske dobi, mladeži i odraslih.

Stručni tim Centra čine: logopedi, edukacijski rehabilitatori, psiholozi, fizioterapeuti, liječnici specijalisti fizijatrije i pedijatrije. Omogućen je raznovrstan spektar tretmana poput Brain gym-a, senzorne integracije, neurorazvojne terapije prema Bobath metodi, metoda funkcionalnog učenja, asistivna tehnologija i drugo⁵.

Skupina koju sam posjetila zove se „Pčelice“. U njoj rade dvije odgajateljice s četvero do petero djece s motoričkim, intelektualnim te višestrukim teškoćama. Skupinu čine djeca u dobi od 3 do 8 godina te sva djeca imaju višestruke teškoće.

Sve aktivnosti započinju sa motivacijskim dijelom te su prilagođene individualno svakom djetetu. Najčešće djeca prije glavnog dijela aktivnosti, odnosno slikanja kistom, crtanja bojama i slično, imaju predvježbe te prolaze prstima kroz brašno kako bi se pripremila za realizaciju. Provode se i aktivnosti spajanja glave i tijela pomoću kojih djeca uspijevaju stvarati mentalne predodžbe. Tijekom aktivnosti važno je omogućiti svakom djetetu da može utjecati na realizaciju tehnike te pripaziti da se dijete ne dovede u emocionalnu frustraciju, što se može dogoditi ako je dijete intelektualno u mogućnosti razumjeti, ali motorički nije u mogućnosti izraziti se. U takvim situacijama vrlo su važni primjereni poticaji koje će odgajatelji pružiti svakom djetetu.

Također, za djecu s teškoćama u razvoju, od velike je važnosti da stvore svijest o samome sebi te odgajatelji i ostali suradnici tada djecu stavljaju pred ogledalo i omogućuju im one aktivnosti koje će se odvijati ispred ogledala.

Djeci s teškoćama u razvoju najčešće se nude razni formati papira. Rehabilitatori nude djeci manje formate te rade s njima na finoj motorici, dok fizioterapeuti rade na gruboj motorici. Djeci koja motorički nisu sposobna raditi za stolom te im takav položaj tijela

⁵<https://dczr-veruda.hr/o-nama/> pristupljeno 2.9.2022.

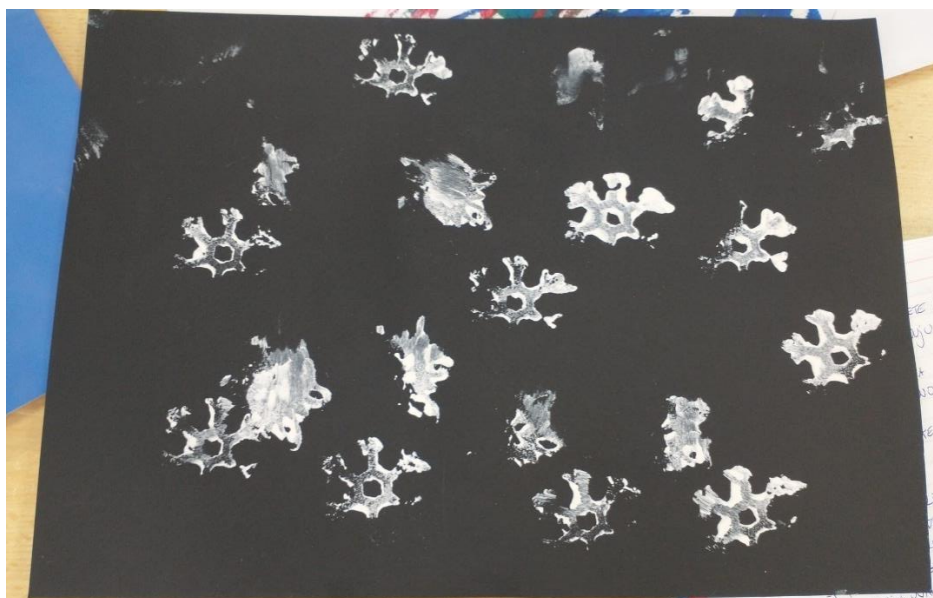
ne odgovara, mogu im se ponuditi veliki formati na podu te prilagoditi uvjete rada (postaviti strunjače, mekane podloge). Važno je omogućiti svakom djetetu da sudjeluje i realizira aktivnosti te ju prilagoditi individualno pojedincu kako bi dijete moglo stvoriti pozitivnu sliku o sebi, osnažiti se i ohrabriti.

Djeca s teškoćama u razvoju najviše uče kroz iskustvo zbog toga što im je apstraktno učenje teško percipirati. Koriste se različite tehnike, koje ovise o cilju aktivnosti i onome što se želi postići, ali najviše se koriste slobodna tehnika i grafičko izražavanje. Crteži su najčešće vođeni, odnosno odgajateljice pridržavaju lakat djece zbog motoričkih poteškoća koje im onemogućavaju kontrolu tijela, čak i ako su djeca svjesna i žele kontrolirati pokret, nisu u mogućnosti.

Kod određene djece nazire se forma kruga, odnosno pokušaj zatvaranja kruga, međutim, zatvaranje kruga i sam prikaz kruga ovisi o motoričkoj sposobnosti djeteta i teškoći.

7. ANALIZA LIKOVNIH RADOVA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

U ovom poglavlju analizirat će se likovni radovi djece s teškoćama u razvoju koja borave u Dnevnom centru za rehabilitaciju u Puli. Analiza se pretežito temelji na radovima djevojčice Z, 8 godina, koja ima višestruke teškoće kao i oštećenje vida. Na priloženoj fotografiji br. 6. rad s desne strane pripada djevojčici N, 7 godina (višestruke teškoće), te na fotografiji br. 7. nalazi se rad koji pripada djevojčici A, 7 godina (višestruke teškoće, intelektualne teškoće). Aktivnosti su vodile odgajateljice odgojno-obrazovne skupine *Pčelice* te su radovi nastali tijekom 2021./2022. godine.

Slika 5. „Pahuljice“

Izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić

Djevojčica Z., 8 godina, ima oštećenje vida. Iz tog razloga joj je ponuđena tamna podloga i bijela boja. Djevojčica se koristi pečatom pahulje, odnosno, likovna tehnika koju savladava je grafika. Vidljivo je da je pečat u određenim dijelovima jasnog oblika, dok u drugima postaje bijela mrlja ili se pak vide samo mali dijelovi pečata što ukazuje na to da dijete ima slabiji pritisak na pečat. Niti jedna pahulja nije otisnuta u cijelosti već svugdje nedostaje određeni dio pahulje što također pokazuje da dijete ima jači pritisak po sredini pečata. Svi otisci su razdvojeni i vidljiva je urednost, no treba imati na umu da je ovaj rad također vođeni rad.

Slika 6. slobodno izražavanje

Izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić

Djevojčica Z., 8 godina, koristi se crtačkom likovnom tehnikom – pastele. Slobodno se izražava pastelama na narančastoj podlozi. Koristi jarke boje te se jasno nazire krug. Sredinom rada dominira plava boja koja prenosi smirenost i vedrinu u kombinaciji sa žutom koja se tumači u smislu energije i dinamike. Crvena u ravnoteži sa ostalim bojama odašilje ravnotežu i kontrolu emocija. Također su vidljivi brži i snažniji pokreti rukom u sredini crteža, kao i pritisak boje, u usporedbi s okolnim crtama koje djevojčica povlači s više kontrole i nježnije.

Slika 7. „Ribica“

Izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić

Djevojčica Z. je crtala ribicu te je crtež vođen uz pomoć odgajateljice. Likovna tehnika je crtačka te su se u radu koristili flomasteri. Upotrijebile su se svijetle boje, narančasta i zelena. Kod ribice narančaste boje, jasna je forma, uočljivo je da glavu i rep ribice pokušava nacrtati u jednom potezu, bez prekida, pa su tako glava i rep ribe nacrtani iz jedne linije iako se linija glave ne spaja već je otišla u drugom smjeru.

Slika 8. „Snjegović“

Izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić

Djevojčica Z. je crtala snjegovića koji je smješten na lijevoj strani fotografije, a djevojčica N. je crtala snjegovića s desne strane. Oba crteža vođena su uz pomoć odgajateljice te je snjegović otisnut uz njeno vodstvo. U prikazu snjegovića s lijeve strane, korištena je crvena i žuta boja te bijela i crna, a u prikazu snjegovića s desne strane, uz navedene boje korištena je još i plava. Djevojčica Z. koristila je crvenu boju za kapu i nos, crnu za oči i usta, a žutom je bojom istaknula dugmad. Dok je djevojčica N. upotrijebila plavu boju za kapu, crvenu za nos, crnu za oči, usta i dugmad te žutu za metlu. Obje djevojčice su koristile bijelu boju za prikaz snijega. Djevojčica Z. za dugmad je upotrijebila žutu boju kojom je pravila velike točke koje nisu precizno pozicionirane, dok su kod djevojčice N. oni pravljene crnom bojom i jasno su realizirani. Ispod snjegovića je crtala vodoravne kružne linije koje označavaju tlo, odnosno snijeg na kojem se nalazi snjegović što predstavlja orijentaciju u prostoru. U definiranju očiju, nosa i usta, povučene su nakošene crte u oba prikaza. Snjegović s desne strane ima samo jedno oko. Na crtežu koji je prikazan s lijeve strane fotografije, žuta boja predstavlja metlu koja je nacrtana kružnim linijama, odnosno dijete je crtalo u kontinuiranom tempu, potezom koji kruži i ne prekida se. Na crtežu djevojčice Z. nisu vidljive naznake metle. Djevojčica Z. bijelim točkama crta snijeg na crnoj podlozi, međutim neke se točke izmaknu u crtu. To znači da dijete opaža da su neki događaji

trajni, dok su drugi trenutačni i nestaju. Kod djevojčice N. također postoje bijele točke koje predstavljaju padanje snijega te se i one ponegdje odmaknu u crtu. Ispod snjegovića na lijevoj strani fotografije, dijete je crtalo vodoravne kružne linije koje označavaju tlo. Odnosno, ono simbolizira snijeg na kojem se nalazi snjegović te predstavlja djetetovu orijentaciju u prostoru. Tlo kod snjegovića s desne strane fotografije prelazi iz jedne linije ispod snjegovića u išaranu liniju pokraj snjegovića.

Slika 9. „Promatranje mravinjaka“

Izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić

Likovna tehnika kojom se djevojčica A, 7 godina, izrazila je tempera - slikanje prstima. Naslikani elementi su smješteni od sredine prema desnoj strani dok je lijevi gornji kut podloge ostao prazan. Rad je vođen uz pomoć odgajateljice, što je vidljivo u gornjem desnom kutu podloge gdje vidimo prikaz mravinjaka crvenom bojom u obliku većih točaka, kao i u donjem lijevom kutu gdje je mravinjak prikazan plavom bojom. U centru donjeg dijela podloge prstima je dijete povlačilo deblje linije koje su išarane jedna preko druge. Dijete je koristilo zelenu, plavu i crvenu boju te malo žute boje koje je nanosilo jednu preko druge. Jasno je uočljivo da je dijete u centru papira imalo jači pritisak prstima dok je sa strane taj pritisak slabiji.

8. ZAKLJUČAK

Dječji crtež odraz je njegova psihičkog stanja. Kod djece se crtež razvija postupno, a najprije se temelji na simbolima. Na početku se simboli ukazuju spontano; s vremenom prerastaju u smisljeni prikaz koji je vođen dječjom željom i koji postaje realan. U prvi plan crteža djeca smještaju ono što za njih predstavlja veliku važnost, a u drugi plan smještaju sve ostalo.

Prve spoznaje stječu se putem praktičnog rada, odnosno stvaralačke igre. Misao i rad međusobno su povezani. Vrlo je važno konstruirati poveznicu između likovnog izražavanja kao praktične aktivnosti s teorijom likovne umjetnosti, kao i s drugim sadržajima koji imaju odgojno-obrazovnu namjenu. Djeca obogaćuju vlastita saznanja kroz neposredna promatranja okoline, potom svoje doživljaje i emocije prenose kroz likovno izražavanje, stoga je takva vrsta spoznaje neusporediva (Bodulić, 1982).

U svrhu shvaćanja radova djece s teškoćama u razvoju važno je imati na umu karakteristike svakog pojedinog djeteta. Djeca s teškoćama u razvoju prolaze kroz iste razvojne faze kao i djeca urednog razvoja. S obzirom na to da je riječ o djeci s višestrukim teškoćama, napredak ide vrlo sporim i teškim tijekom. Crteži su siromašni detaljima, najčešće se koriste dvije do tri ili četiri tople boje i nije prisutan osjećaj za prostor.

Djeca s teškoćama u razvoju ostaju i danas u velikom broju neprepoznata i bez adekvatne pomoći. Likovno izražavanje djece s teškoćama u razvoju od neizmjerne je važnosti. Osim što se putem crteža može ostvariti procjena, vrši se i neverbalna komunikacija. Nadalje, djeca kroz likovni izraz mogu prikazati i iznijeti vlastite emocije te na taj način ostvarivati i graditi pozitivnu sliku o sebi, osjećaj samopouzdanja, sigurnosti i samopoštovanja.

U Dnevnom centru za rehabilitaciju u Puli spoznala sam da je motivacija vrlo bitan čimbenik u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Ohrabrivanje i poticanje djece tijekom i nakon aktivnosti utječe na njihovo samopouzdanje i samopoštovanje, kao i daljnju volju za radom. Na taj način djeca stvaraju pozitivnu sliku o sebi. Također, svaka aktivnost i uvjeti rada prilagođavaju se individualno, ovisno o vrsti teškoće djeteta.

9. LITERATURA

KNJIGE

1. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
2. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga
3. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa
4. Kojic, M., Zeba, R., Markov, Z. (2015). *Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti*. Život i škola, 163-174.
5. Zjakić, I., Milković, M. (2010). *Psihologija boja*. Varaždin: Veleučilište u Varaždinu

INTERNETSKI IZVORI

1. Bulić, A. (2019). *Likovni medij kao metoda procjene kod djece s teškoćama u razvoju* (Diplomski rad). [Online].
Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:468247>. [pristupljeno: 10.9.2022.]
2. Grbeša, I. (2020). *Likovno izražavanje djece s teškoćama u razvoju*. *Varaždinski učitelj*, 3 (3), 56-69. [Online].
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/234457>. [pristupljeno: 2.9.2022.]

OSTALE MREŽNE STRANICE

1. Dnevni centar za rehabilitaciju Veruda. Dostupno na: <https://dczr-veruda.hr/online/>. [pristupljeno: 2.9.2022.]

POPIS SLIKA

Slika 1. *Kromatske i akromatske boje*. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:537079>, pristupljeno: 17.4.2023.

Slika 2. *Ostwaldov krug čistih boja*. Dostupno na: <https://www.pinterest.com/pin/322288917081688997/>, pristupljeno: 17.4.2023.

Slika 3. *Goodenough test. Bender-geštalt II test.* Dostupno na:

<https://medium.com/psyc-406-2015/let-s-draw-out-our-intelligence-3137b9b59395> ,

pristupljeno: 30.11.2022.

Slika 4. *Bender-geštalt II test.* Dostupno na:

<https://www.pinterest.com/pin/175781191693608601/> , pristupljeno: 30.11.2022.

Slika 5. *Pahuljice*(izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić)

Slika 6. slobodno izražavanje (izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić)

Slika 7. *Ribica* (izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić)

Slika 8. *Snjegović* (izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić)

Slika 9. *Promatranje mravinjaka* (izvor: skupina „Pčelice“, fotografirala Lucija Krunić)

SAŽETAK

Svrha je ovog završnog rada obuhvatiti cjelokupni razvoj djeteta kroz njegovo likovno izražavanje, kao i razvoj dječjeg crteža; upoznati se sa crtežom kao dijagnostičkim sredstvom te vrstama testova - na koji se način i u koje svrhe koriste i primjenjuju u radu s djecom rane i predškolske dobi s teškoćama u razvoju i urednog razvoja.

Za potrebe ovog završnog rada posjećen je Dnevni centar za rehabilitaciju u Puli, odnosno odgojno-obrazovna skupina *Pčelice* u kojoj borave djeca s višestrukim teškoćama u dobi od 4 do 5 godina. U radu je izvršena analiza likovnih radova iste djece kako bismo se putem likovnosti i likovnog izražavanja upoznali s pristupom i metodama u radu s djecom s teškoćama u razvoju, usporedbom u odnosu na razvojne faze i druge osobitosti i karakteristike djece s teškoćama.

Ključne riječi: djeca s teškoćama u razvoju, likovno izražavanje, dječji crtež.

SUMMARY

The purpose of this thesis is to include developmental of a child through art expression and developmental of children's drawing, to familiarize with children's drawing as a diagnostic instrument and with variety of tests which are included, in what ways and purposes are they used with children with developmental disabilities and with children with regular development.

For the purposes of this final paper, there was conducted a visit to a Day center for rehabilitation in Pula, a visit to an educational group *Pčelice* which includes children from 4 to 5 years with multiple developmental disabilities. The final paper consists of art works of those children, throughout their artistry and artistic expression inform about approach and methods which are used in work with children with developmental disabilities, comparing developmental phases and other characteristics of children with developmental disabilities.

Keywords: children with developmental disabilities, art expression, children's drawing.